



**Elçin Mehrəliyev**  
filologiya elmləri doktoru

İstər elmi, istərsə də bədii yaradıcılığın inkişaf qanuna uyğunluqlarını öyrənmək, əlaqə və perspektivlərini aramaq həmişə vacib olub. Mövzunun aktuallaşmasının mühüm bir səbəbini də nəzərdən qaçırmaq olmaz: təbiət elmləri özünün daha yüksək mərhələsinə daxil olmuş, elmi-texnoloji nailiyyətlər az qala ictimai həyatın bütün sahələrinə diktə etmək səlahiyyəti qazanmışdır. Bu gücün cəmi xalqların, yoxsa super güclərin maraqlarının təminatına yönəldilməsi isə tale əhəmiyyətli bir məsələ, ədəbiyyatı düşündürən bir mövzudur.

AMEA prezidenti, akademik Akif Əli-zadənin təşəbbüsü ilə elmlərə rəsədən inkişaf etdirilməsi probleminə xüsusi diqqət yetirilməsi, respublikamızda ilk dəfə olaraq Bakı Elm festivalının (2014, 10-11 noyabr) və festival çərçivəsində "Fizika və lirika" adlı elmi konfransın keçirilməsi bu işə elmi strategiyamızda da yetərinəcə önmə verildiyini göstərir. Hesab edirik ki, yeniləşən təşəbbüsün nə kimi nəticə verəcəyi "əlaqa bağlarının" üzvi bağlılıq dərinliyində çözülmək hərəkətverici enerjisinin gücləndirilməsi üçün səmərəli metodların tətbiqindən və əlbir iş tərəfdəşliğinin genişləndirilməsi üçün maddi və mənəvi stimulaların möhkəmləndirilməsindən asılı olacaqdır.

Bəs elmi yaradıcılıqla bədii yaradıcılıq arasındakı üzvi bağlılığın mahiyyəti nədən ibarətdir?

Məlumdur ki, ehtiyac və maraq insani tədricən təbiətin və həyatın sırlarını öyrənməyə vədar edib, onda düşünüb-yaratmaq həvəsi oyadıb, əldə etdiyi bilik və qabiliyyətlər cəhalət və nadanlıq girdabından çəkib təkamülə doğru aparan yaradıcılıq yoluна istiqamətləndirir. Lakin ilk sivilizasiyanın bünövrə daşlarının humanitar, yaxud təbiət elmlərinə mənsub olduğunu söyləmək asan deyil. İlk laylalar, oxşamalar, nəğmələrmi önce meydana gəlib, yoxsa hələ ling qanunu bir nəzəri qanun kimi təsbit edilməmişdən çox-çox qabaq ağır bir qayani yerində tərpətmək üçün ling funksiyasını yerinə yetirən ağac будаğından istifadə metodu? Yaxud qayaüstü cizgi-rosmələrin tariximi qədimdir, yoxsa həmin cizgi-rosmələri "çəkməyə" sövq edən quşların, heyvanların ovlanması alətlərinin "ixtirasi"? Yəni gerçəkliyə bədii-hissi münasibət incəsənətin yaranmasından çox-çox əvvəller meydana gəldiyi kimi, primitiv ixtiraçılıq da elmi-texniki biliklərin mənimənilməsindən uzun əsrlər əvvəller baş verib.

Yaradıcılığın forma və üsulları müxtəlif olsa da, onlar bu gün olduğu kimi, min illər bundan əvvəller də eyni kökdən - ruh, düşüncə və duyğu vəhdətindən boy verib,

bir-birləri ilə üzvi surətdə bağlı olub, bir-birindən faydalayıb və qarşılıqlı əlaqədə inkişaf ediblər. Bu səhbəti elmi və bədii yaradıcılıq müstəvisinə köçürsək, belə bir qənaətə gəlmək olar ki, hər ikisinin başlıca mənə-mahiyəti dünyani dərk etməkdən, həqiqəti üzə çıxarmaqdan ibarət olub və bu gün də əzəli missiyasını qoruyub saxlayır. Elm də, ədəbiyyat da zəka-düşüncə qüdrətini "aşkar və sirlə dünya xəzinəsinə" yönəldir, yeni-yeni tərəqqi "açarlarını" axtarıb tapmağa çalışır. Alımlar maddi aləmin dərinliklərində, şairlər, yazıçılar ruhimənəvi aləmin dərinliklərində. Hər iki sahədə müvəffəqiyət üçün yaradıcılıq qabiliyyəti, istedad, ilham və zəhmət tələb olunur. Hər iki sahədə yaradıcı şəxsiyyət nə qədər dərin təfəkkürə və güclü təxəyyüllə malik olarsa, onun yaradıcılıq uğuru da bir o qədər yüksək olar. Məhz yaradıcı təfəkkür sayəsində, idrak fəaliyyəti prosesində subyektiv olaraq yeni məhsul, yeni cəhətlər yaradılır. Lakin yaradıcı prosesdə nəticəni əvvəlcən görmək səciyyəvidir. Bu səciyyəvilik təxəyyüldə və onun yüksək həddi olan fantaziyada baş verir. Təxəyyül

məklə oxucunu ideya-məqsəddən doğan nəticəyə galib çıxmək üçün istiqamətləndirir. Alimin ixtirasının əhəmiyyəti maddi, şairin, yazıçının əsərinin əhəmiyyəti isə bədii-estetik dəyəri ilə ölçülür. Alım öz kəşfləri, ixtiraları ilə sosial-iqtisadi tərəqqiyə təkan verir, şair, yazıçı isə öz ideallarını bədii surətin simasında təcəssüm etdirməklə oxucunu daha gözəl, daha işqli hesab etdiyi həyat uğrunda mübarizəyə çağırır. "Obrazın, əsərin qəhrəmanının şairdən, yazıçıdan - onun ideya-məqsədindən uzaqlaşması absurddur, hər bir surət sənətkarın müəyyənləşdiridiyi yolla gedir, çünkü şair, yaxud yazıçı yaradıcılıq prosesində tam səlahiyyət sahibidir, obrazların düzgünlik və sabitliyinin məsuliyyət yükünü özü tək daşıyır" (V.Nabokov), alimin isə axtarış və təcrübə proseslərində gözənlənən yanaşı da ha bir yeni nəticəni əldə etməsi, hətta gözənlənən nəticədən fərqli nəticənin əldə olunması mümkünür, çünkü burada təbii qanunauyğunluq fərdi hiss və düşüncədən daha hökmüdür.

Bu da danılmaz faktdır ki, bəşər mədəniyyətinin təşəkkül prosesində ədəbiyyat

## Yaradıcılıqda üzvi bağlılıq problemi

təsəvvürleri yaradıcı fəaliyyətdə, həmçinin fəaliyyətin nəticələrini əvvəlcən görməkdən çox mühüm rol oynayır. Deməli, insanın yaradacağı hər bir yeni şey əvvəlcə təxəyyüldə, ilkin model şəklində yaranmış olur.

Bu kimi üzvi bağlılığı nəzərə alan Aristotel, N.Gəncəvi, M.Kinnon, J.Gilford, A.Bine, S.Simon, N.Matilda, M.V.Koposova, V.Q.Ritsaq, N.B.Şumakova, Z.Freyd K.Marks, İ.P.Povlov, A.N.Luk və başqaları yaradıcılıqdan bəhs edərkən onu sahələrə bölməmiş, əsasən bir proses, bir sistem kimi dəyərləndirmişlər. Məsələn, Z.Freydin fikrincə, ziddiyət qeyri-adı davranışın yaranma səbəbi olduğu kimi, yeni fikir və düşüncələrin meydana çıxməsində da əsas rol oynayır. İctimai normalarda ziddiyət yarandıqda fiziki, yaxud hücum meylləri zehrin düşünən hissəsindən çıxıb şüuraltı hissəsinə daxil olur və fəaliyyətə başlayır. Bu fəaliyyətlər bəzən əməli və incəsənət fəaliyyətləri şəklində özünü göstərir. Yaxud Şatl Freydin xəyal-pərəstlik, rəya və azad təsəvvürlə bağlı fikrini müəyyən mənada doğru qəbul etməklə yanaşı, bəzi fikirlərinə tənqidli yanaşır və qeyd edir ki, yeni yolların tapılmasına və yeni fikirlərin yaradılmasına əsas hərəkətverici stimul fərdin mühitlə əlaqəsinə olan ehtiyacıdır.

Bu və ya bu kimi qeydlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, sadəcə olaraq yaradıcılıq prosesində istifadə edilən metodlar fərqlidir. Deyək ki, bədii yaradıcılıqda bədii metoddan, elmi yaradıcılıqda elmi metoddan istifadə olunur. Birinci halda hissə idrak və bədii təxəyyül, ikinci halda konkret ölçülər, elmi təfəkkür başlıca rol oynayır. Alım həyatı müşahidlərini, sınaq, hesablama və təcrübələrini rəqəm, simvol, anlayışlarla, şair, yazıçı isə həyat gerçəkliliklərini, adı təsəvvürlər arxasındaki dərin mənaları obrazlar, surətlər vasitəsilə ümumişdir. Alım araşdırmalarının nəticələrini elmi cəhətdən əsaslandırır, sübut edir, yazıçı isə nəticəni göstərmir, həyatın tipik və səciyyəvi cəhətlərini eks etdirməklə, həyatı ümumiləşdirilmiş bir şəkildə təsvir et-

və incəsənət öndə getdiyindən hər bir xalqın elmi-fəlsəfi düşüncəsi və ilkin texnoloji təcrübəsi əvvəlcə həmin sahələrdə əksini tapıb. Smit də yaxın vaxtlara qədər texniki ixtiranın praktika sahəsindən çox, estetikanın mütəhərrik sahəsində baş vermək ehtimalı üzərində dayanır. O, incəsənətin kütləvi istehsal metodlarının mənbəyi olması barədə fikrini inkişaf etdirərək yazır ki, sonralar sənayedə geniş şəkildə işlənən, lakin əvvəlcə sənət sahəsində yaranan üsul və proseslərin xeyli hissəsi ucuz və kütləvi sənət ideyası ilə şərtlənmiş, çox vaxt bədii nümunələrin surətinin çıxarılması üsulu olmuşdur.

Eləcə də, şifahi xalq yaradıcılığında formallaşan bu ənənə (xalqın elmi-fəlsəfi düşüncəsinin ilkin olaraq ədəbiyyatda əksini tapması ənənəsi) sonradan yazılı ədəbiyyatda daha da inkişaf etdirilmiş, buna müvafiq olaraq ədəbiyyatşünaslıq, D.S.Lixaçevin qeyd etdiyi kimi, "müxtəlif elmlərdən yaranmış buket" çevrilmişdir. Elə bu səbəbdən, məhz humanitar elmlər müasir bəşəri mədəniyyətlər haqqında informasiya ilə təmin etdi... Humanitarlar bilik həsrəti ilə qovrulan oxucuları mənbələrə inam hissili təriyələndirdilər" (L.Qumilyov). Bu mənada ədəbi yaradıcılığın mahiyyətini həm də "...insan zəkasının onun təbiəti dəyişdirməyi öyrənməsinə müvafiq surətdə inkişaf etməsinə" (F.Engels) rəğmən getgedə dərinləşərək həyatın bütün sahələrinə nüfuz etmə imkanları qazanması kimi də xarakterizə etmək mümkünür. Bu məntiqin nəticəsi olaraq digər yaradıcılıq sahələri zaman-zaman həmin zəngin «buketdən» özüne gərəkli "şəhd-şirəni" çəkib bəhrələnir. Bu baxımdan həm də belə bir qənaətə gəlmək olar ki, bədii ədəbiyyat istər insansınlıq, istərsə də təbiət elmlərinin inkişafı prosesində üzvi bağlılıq funksiyasını da yerinə yetirib və bu gün də yerinə yetirir. Və bu bağlılığın mərkəzində sözün çökisi - yeni fikir, dərin mənə, işqli ideya mübadiləsi dayanır. Ona görə də C.Cabbarlı "ən gözəl sənət əsəri" anlayışını aşağıdakı şəkildə formülə edir: "Ən gözəl əsər sənətdə böyük fikirlər ifadə edənlər, insanlığı təb-

yə etmək məqsədilə yazılınlardır". Yaxud çoxşaxəli yaradıcılıq imkanlarına malik X.Məmmədov sənətə "fikir çalarlı duyğu" adını verir və bununla da demək istəyir ki, sənət əsəri təkcə ilham və duyğu ilə deyil, eyni zamanda intellekt və təcrübələrin birliyi ilə yaradılır.

Eyni zamanda, təbiət elmləri bədii ədəbiyyatın ona verdiyi materialla kifayətlənməmiş, bilavasitə, təkrar yaradıcı idrak prosesində öz tədqiqat sahəsini genişləndirib mühüm yeniliklərə nail olmaqla ədəbiyyatın özünü də inkişafına kömək etmişdir. Məsələn, şifahi xalq yaradıcılığından gəlmə "uçan xalça", "göstərib-danışan güzgü", "sehri çubuq" və s. kimi arxetip obrazlar insan xəyalından ygurmuş bədii təxəyyülün məhsulu idisə, təbiət elmləri o ideyaları reallığa çevirməklə ədəbiyyata yeni gerçek həyat materialı verdi. Yaxud məşhur fransız yazıçı Jül Vern fantaziyasının nəticəsi kimi əsərlərində təsvir olunan akvalanq, televizor, videorabitə, elektrik stulu, təyyarə, vertalyot, kosmik uçus və s. elmi-texniki yaradıcılıq sayəsində reallığa çevrilib həyatımıza daxil olmaqla ədəbiyyatın mövzu-problematikasına, ideya-məzmununa əsaslı dərəcədə təsir göstəmişdir.

Habelə, bədii ədəbiyyatın daha çox kütlənin enerjisini özündə toplayan və sosial-ictimai prosesləri ifadə edən obrazlar yaratmaq, zəmanəsinin ideya mübarizəsində öz mövqeyini müəyyənləşdirməkdə oxucuya təsir etmək, onu düşündürmek, kamilləşdirmək imkanları genişdir. Kamillik bədii düşüncədə insanın özünü və həyatı dərk etmək istəyinin təzahürü kimi mənalandırılır. N.Gəncəvi: "İnsana arxadır onun kamalı" - deməklə, özünü və dünyani dərkin açarını kamalda görür. B.Vahabzadə "Göylər də yerlərə açılır qat-qat - Göylərə baxdıqca düşünce, kamal" - fəlsəfi kəlmələrlə inkişaf qanuna uyğunluqlarını dərk etmənin təntənəsini alqışlayır. Bütün bunlar ədəbiyyatın şəxsiyyətin, o cümlədən yaradıcı insanların inkişafındakı rolunu öyrənmək, sosial-ictimai münasibətlərə təsirini araşdırmaq nöqtəyi-nəzərindən mərabət qeyri-doğurur. Ədəbiyyatda yeni zaman - yeni mövzu - yeni qəhrəman üçlüyünün yeni sosial-ictimai-psixoloji münasibətlərin aydınlaşdırılması vasitəsinə çevrilən fəlsəfə, sosiologiya, psixologiya kimi elmlərin bədii ədəbiyyata daha tez-tez müraciət etməsi əhəmiyyətini gücləndirir. Elmi yaradıcılıqla ədəbi yaradıcılıq arasındakı fərqlər baxmayaraq, istər təbiət elmlərini, istərsə də humanitar elmləri təmsil edən bir çox məşhurlar da bu iki sistem arasında heç bir qarşidurma və uğurun olmadığını bildirir, onların qarşılıqlı faydalıq günü, bir-birlərindən bəhrələnmək imkanlarını vurğulayırlar. Məsələn, yazıçı Vladimir Nabokov "uçurum" söhbətini qətiyyatla rədd edir və Rodesi misal götürərək xatırladır ki, o, Snounun termodinamikası ilə Levisin lavrentomaniyası arasındaki məsafəni ən yaxşı şəkildə qət edə bilir. Yaxud M.Baxtin qeyd edir ki, XX əsrin ən görkəmli fiziki Albert Eynsteyn özünün nisbilik nəzəriyyəsi ilə təkcə fizika elmində deyil, ümumiyyətlə, fəlsəfədə də əsaslı döñüş yaratdı. Onun yeni dünya modeli insan təfəkkürünü, onun dünya haqqında təsəvvürlerini kökündən dəyişdirdi. Belə bir əsaslı dönüş Eynsteyn qədər Dostoyevski tərəfindən bədii təfəkkürdə edilmişdi. Beləkə elə ona görə də Eynsteyn Dostoyevskini sevmiş və onun haqqında belə demişdir: "Dostoyevski mənə bütün mütəfəkkirlərdən çox şey vermişdir. O, mənə Haussdan (məşhur almanın riyaziyyatçısı - red.) da çox şey vermişdir".